

Wyrok z dnia 11 stycznia 2006 r.

II PK 118/05

1. Jednostronne zastrzeżenie przez pracodawcę możliwości skrócenia umówionego okresu zakazu konkurencji i skorzystanie z tego uprawnienia, nie prowadzi do wcześniejszego wygaśnięcia umowy i uwolnienia go od obowiązku zapłaty odszkodowania.

2. Pracownik ma prawo do odszkodowania, mimo zwolnienia go przez pracodawcę od obowiązku powstrzymania się od działalności konkurencyjnej, tylko wówczas, gdy nie podejmuje takiej działalności.

Przewodniczący SSN Krystyna Bednarczyk, Sędziowie SN: Beata Gudowska (sprawozdawca), Roman Kuczyński.

Sąd Najwyższy, po rozpoznaniu na rozprawie w dniu 11 stycznia 2006 r. sprawy z powództwa Mariusza J. przeciwko Spółce Akcyjnej „T.” w W. o odszkodowanie, na skutek kasacji strony pozwanej od wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 15 grudnia 2004 r. [...]

u c h y l i ł zaskarżony wyrok i przekazał sprawę Sądowi Apelacyjnemu we Wrocławiu do ponownego rozpoznania i orzeczenia o kosztach postępowania kasacyjnego.

U z a s a d n i e

Sąd Okręgowy-Sąd Pracy i Ubezpieczeń Społecznych we Wrocławiu wyrokiem z dnia 28 grudnia 2001 r., oddalił powództwo Mariusza J. o zasądzenie od Spółki „T.” z siedzibą w W. kwoty 59.058 zł tytułem odszkodowania za przestrzeganie zakazu konkurencji. Strona pozwana domagała się oddalenia powództwa, podnosząc, że zwolniła powoda z obowiązku powstrzymywania się od działalności konkurencyjnej, a ponadto bezpośrednio po ustaniu stosunku pracy powód podjął działalność konkurencyjną. Powód zarzucał natomiast, że działalność gospodarczą wznowił dopiero z dniem 15 czerwca 2000 r., po bezskutecznym upływie terminu

płatności pierwszej raty odszkodowania, a faktycznie świadczenie usług rozpoczął dopiero w 2001 r.

Sąd pierwszej instancji ustalił, że powód zatrudniony był do dnia 30 kwietnia 2000 r. na stanowisku dyrektora finansowego członka zarządu pozwanej Spółki, której działalność w latach 1998 - 2000 koncentrowała się na świadczeniu usług z zakresu „controllingu finansowego” i polegała na sprzedaży oprogramowania oraz na jego opracowywaniu i wdrażaniu w stałej współpracy z klientem przy analizowaniu sytuacji finansowej, stanu zatrudnienia, systemów wynagradzania itp. W § 10 umowy o pracę powód zobowiązał się - w czasie trwania umowy i po jej rozwiązaniu - do niepodejmowania jakiegokolwiek działalności konkurencyjnej w stosunku do statutowej lub faktycznie wykonywanej działalności Spółki, a w szczególności, że nie podejmie zatrudnienia w ramach stosunku pracy lub stosunku cywilnoprawnego oraz nie będzie świadczył usług ani wykonywał innych świadczeń o charakterze zawodowym na rzecz podmiotów prowadzących taką działalność konkurencyjną, jak też nie będzie pełnił funkcji członka władz zarządzających lub nadzorczych tych podmiotów, bez zgody Spółki. Ponadto zadeklarował, że w trakcie trwania umowy oraz w okresie zakazu konkurencji po rozwiązaniu umowy o pracę nie nabędzie i nie obejmie bezpośrednio ani pośrednio akcji oraz udziałów, jak również nie dokona żadnych innych inwestycji w podmioty prowadzące działalność konkurencyjną w stosunku do statutowej lub faktycznej działalności Spółki, bez pisemnej zgody. Za przestrzeganie zakazu konkurencji po rozwiązaniu stosunku pracy pracodawca zobowiązał się wypłacić powodowi odszkodowanie w ośmiu miesięcznych ratach w wysokości 75% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia za pracę obliczonego z okresu ostatnich 12 miesięcy poprzedzających rozwiązanie umowy o pracę, a za naruszenie zakazu konkurencji powód miał zapłacić karę umowną w kwocie 200.000 zł oraz wyrównać przewyższającą ją szkodę na zasadach ogólnych (§ 10 pkt 6 umowy). Okres zakazu konkurencji po rozwiązaniu umowy o pracę wynosił 8 miesięcy, przy czym pozwana zastrzegła sobie prawo do skrócenia tego okresu (§ 10 pkt 5 umowy).

W dniu 7 lutego 2000 r. powód złożył rezygnację z funkcji członka zarządu i zwrócił się o rozwiązanie umowy o pracę za porozumieniem stron oraz o zwolnienie z obowiązku świadczenia pracy, na co pozwana wyraziła zgodę i umowa o pracę uległa rozwiązaniu z dniem 30 kwietnia 2000 r.

Pismem z dnia 4 maja 2000 r., które według ustaleń Sądu zostało powodowi doręczone, strona pozwana zwolniła powoda z zakazu konkurencji po ustaniu sto-

sunku pracy, z tym że już w kwietniu 2000 r. powód podjął działalność gospodarczą, wcześniej zarejestrowaną w Urzędzie Miasta W. pod firmą „O. Biuro Doradcze”, z siedzibą w W. W ofercie świadczonych usług ujął między innymi doradztwo finansowe, budowanie i wdrażanie w przedsiębiorstwie prostej i praktycznej koncepcji „controllingu”, której elementami były między innymi „wdrożenie pracy z budżetem, przygotowanie łatwego w obsłudze programu do tworzenia budżetu, dostosowanego do indywidualnych potrzeb klienta, wprowadzenie zasad zespołowego zarządzania z rozgraniczonymi obszarami odpowiedzialności i kompetencji, skierowanych na realizację wspólnych celów”.

Sąd Okręgowy przyjął, że strona pozwana, korzystając z zastrzeżenia umowy o zakazie konkurencji, skutecznie zwolniła powoda z tego zakazu, a powód w świadczeniu o ustaniu swego zobowiązania rozpoczął własną działalność gospodarczą pokrywającą się w znacznej mierze z działalnością Spółki. Wypowiedzenie klauzuli konkurencyjnej skutkowało zwolnieniem powoda z zakazu konkurencji i wykluczało jakiegokolwiek świadczenia od strony pozwanej.

Na skutek apelacji powoda Sąd Apelacyjny-Sąd Pracy i Ubezpieczeń Społecznych we Wrocławiu wyrokiem z dnia 14 czerwca 2002 r. uchylił zaskarżone orzeczenie i sprawę przekazał do ponownego rozpoznania. Uznał za nieważne postanowienie § 10 ust. 5 umowy o pracę, przyznającego pracodawcy uprawnienie do jednostronnego skrócenia ustalonego w umowie na 8 miesięcy okresu zakazu konkurencji po ustaniu stosunku pracy i zobowiązał Sąd pierwszej instancji do uzupełnienia postępowania dowodowego celem wyjaśnienia, czy powód podjął działalność konkurencyjną w stosunku do pracodawcy w maju 2000 r., z uwzględnieniem na czym konkretnie ona polegała i czy naraziła pracodawcę na szkodę.

Wyrokiem z dnia 7 lipca 2004 r. Sąd Okręgowy we Wrocławiu oddalił powództwo. W nawiązaniu do poglądu prawnego Sądu drugiej instancji o niedopuszczalności zastrzeżenia umownego upoważniającego pozwanego do skrócenia okresu obowiązywania zakazu konkurencji uznał oświadczenie pozwanego z dnia 4 maja 2000 r. za bezskuteczne. Wykładając umowę o zakazie konkurencji na podstawie wzorca przewidzianego w art. 101² § 2 k.p. stwierdził, że powód naruszył obowiązujący go zakaz, a tym samym został pozbawiony prawa skutecznego dochodzenia zastrzeżonego umową odszkodowania, bez względu na to, że pozwany nie podjął wypłaty pierwszej umówionej raty odszkodowania.

Sąd Apelacyjny we Wrocławiu uwzględnił apelację powoda i wyrokiem z dnia 15 grudnia 2004 r. zmienił zaskarżony nią wyrok oraz zasądził od strony pozwanej na rzecz powoda kwotę 59.058 zł z ustawowymi odsetkami od każdej z 8 rat odszkodowania. Sąd drugiej instancji uznał, że Sąd Okręgowy błędnie ocenił fakty i w rezultacie naruszył art. 101² § 2 k.p., z jego ustaleń wynikało bowiem jednoznacznie, że powód podjął działalność konkurencyjną w dniu 15 czerwca 2000 r., na skutek niewywiązania się przez stronę pozwaną z obowiązku wypłaty odszkodowania w pierwszym terminie płatności przypadającym na 1 czerwca 2000 r. W ocenie Sądu drugiej instancji, wobec nieuzyskania odszkodowania powód mógł podjąć działalność konkurencyjną bez utraty prawa do odszkodowania za cały okres wskazany w umowie. To stanowisko poparł poglądami judykatury Sądu Najwyższego wyrażonymi w uchwale z dnia 11 kwietnia 2001 r., III ZP 7/01 (OSNAPiUS 2002 nr 7, poz. 155) oraz w wyrokach z 14 maja 1998 r., I PKN 121/98 (OSNAPiUS 1999 nr 10, poz. 342), z dnia 28 marca 2002 r., I PKN 6/01 (OSNP 2004 nr 5, poz. 84), z dnia 5 lutego 2002 r., I PKN 873/00 (OSNP 2004 nr 4, poz. 59) i z dnia 17 listopada 1999 r., I PKN 358/99 (OSNAPiUS 2001 nr 7, poz. 217). Jednocześnie stwierdził, że strona pozwana nie udowodniła, iżby powód działalność konkurencyjną podjął w maju 2000 r.

Kasacja strony pozwanej, zawierająca wniosek o uchylenie zaskarżonego wyroku w całości i przekazanie sprawy Sądowi Apelacyjnemu we Wrocławiu do ponownego rozpoznania, ewentualnie o jego „uchylenie w całości” i orzeczenie przez Sąd Najwyższy co do istoty sprawy przez oddalenie apelacji powoda, oparta została na podstawie obrazy przepisów postępowania, których uchybienie mogło mieć istotny wpływ na wynik, przez niewskazanie w uzasadnieniu wyroku podstawy faktycznej (art. 328 § 2 k.p.c.) oraz przez błędną ocenę dowodów przy ustaleniu czasu rozpoczęcia działalności gospodarczej przez powoda (art. 233 k.p.c.). Skarżący podniósł także naruszenie prawa materialnego przez błędną wykładnię art. 101² § 1 i 2 k.p. i niezastosowanie art. 353¹ k.c. i art. 487 § 2 k.c. w związku z art. 300 k.p., wyrażając pogląd, że stanowisko Sądu drugiej instancji, wykluczające skuteczne zastrzeżenie w umowie o zakazie konkurencji możliwości jednostronnego skrócenia okresu obowiązywania zakazu konkurencji przez pracodawcę, jest z tymi przepisami oczywiście sprzeczne. W ocenie skarżącego nie znajduje w nich oparcia również pogląd, że prawo do odszkodowania zachowuje pracownik, który - w związku z niewypłaceniem odszkodowania przez pracodawcę - podejmie działalność konkurencyjną po ustaniu stosunku pracy.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

W pierwszym rzędzie należało rozważyć skuteczność zastrzeżenia jednostronnego rozwiązania umowy o zakazie konkurencji przez wprowadzenie w § 10 pkt 5 klauzuli, że „okres zakazu konkurencji po ustaniu stosunku pracy wynosi 8 miesięcy, przy czym spółka może ten okres skrócić”. Sąd drugiej instancji, związany poglądem prawnym wyrażonym w wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 14 czerwca 2002 r. o niedopuszczalności umownego upoważnienia do skrócenia okresu obowiązywania zakazu konkurencji, nie rozważał skuteczności takiego zastrzeżenia ani pisemnego oświadczenia pozwanego z dnia 4 maja 2000 r. o skorzystaniu z niego. W związku z zarzutem kasacji odradza się jednak problem możliwości jednostronnej zmiany czasu trwania zobowiązaniowego stosunku prawnego o charakterze ciągłym, który budzi kontrowersje w odniesieniu do umów terminowych (np. w odniesieniu do umów najmu i dzierżawy, por. uchwały Sądu Najwyższego z dnia 15 lutego 1996 r., III CZP 5/96, OSNC 1996 nr 5, poz. 69, z dnia 3 marca 1997 r., III CZP 3/97, OSNC 1997 nr 6-7, poz. 71 i z dnia 27 października 1997 r., III CZP 49/97, OSNC 1998 nr 3, poz. 36 oraz wyrok z dnia 22 stycznia 1998 r., III CKN 365/97, OSNC 1998 nr 9, poz. 144 i z dnia 5 lutego 2002 r., I PKN 873/00, OSNP 2004 nr 4, poz. 59).

Stosownie do art. 101² § 1 k.p., w umowie o zakazie konkurencji po ustaniu stosunku pracy określa się okres obowiązywania zakazu konkurencji i ten element przedmiotowo istotny określa umowę o zakazie konkurencji jako umowę terminową. Celem takich umów jest zagwarantowanie stronom pewności co do trwania zobowiązania zasadniczo przez czas w umowie oznaczony, skrócenie czasu trwania umowy zaburza zatem założoną stabilizację. Dlatego np. terminowe umowy o pracę zasadniczo nie podlegają wypowiedzeniu (umowy na czas określony nieprzekraczający sześciu miesięcy lub na czas wykonania określonej pracy oraz zawarte na czas określony dłuższy niż sześć miesięcy, przy zawieraniu których strony nie skorzystały z przewidzianej w art. 33 k.p. możliwości wprowadzenia klauzuli rozwiązania za dwutygodniowym okresem wypowiedzenia). Przepisy Kodeksu pracy nie przewidują wcześniejszego rozwiązania umowy o zakazie konkurencji, ale też umowa ta nie jest objęta zakazem jej skrócenia wynikającym z innych przepisów, także przepisów Kodeksu cywilnego stosowanych odpowiednio (art. 300 k.p.). Zważywszy, że możliwość

taka nie sprzeciwiałaby się właściwości lub naturze takiej umowy, jak też że nie ma argumentów natury socjalnej lub etycznej, które nakazywałyby szczególne jej wzmocnienie, Sąd Najwyższy przyjął, iż do umów o zakazie konkurencji mają zastosowanie ogólne zasady dotyczące rozwiązywania umów i w konsekwencji dopuścił ich wcześniejsze rozwiązywanie. W związku z tym umowa o zakazie konkurencji może być rozwiązana w taki sposób, w jaki doszło do jej nawiązania, czyli w drodze porozumienia stron. W tym samym trybie może nastąpić zmiana zawartej umowy, a ponadto strony mogą w umowie zamieścić postanowienia przewidujące wcześniejsze rozwiązanie umowy przez wypowiedzenie, prawo odstąpienia lub ziszczenie się określonego warunku rozwiązującego (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 11 kwietnia 2001 r., III ZP 7/01, OSNAPUS 2002 nr 7 poz. 155 oraz wyroki z dnia 26 lutego 2003 r., I PK 16/02, OSNP 2004 nr 14, poz. 239, z dnia 26 lutego 2003 r., I PK 139/02, OSNP 2004 nr 14, poz. 241, z dnia 12 lutego 2004 r., I PK 398/03, OSNP 2005 nr 1, poz. 5, z dnia 1 marca 2005 r. I PK 96/04, niepublikowany). Poczynione przez stronę pozwaną zastrzeżenie „możliwości skrócenia okresu” nie odpowiada żadnemu ze sposobów jednostronnego skrócenia czasu trwania umowy. Przez brak bliższego dookreślenia warunków wcześniejszego ustania umowy zastrzeżenie to nie spełnia wymagań stawianych wypowiedzeniu umowy, jak też - wobec nieokreślenia terminu - nie jest skorzystaniem z prawa odstąpienia od umowy (art. 395 k.c.). Nie jest także zastrzeżeniem warunku rozwiązującego (art. 89 k.c.), gdyż warunku takiego nie wskazuje. Omawianemu zastrzeżeniu można wprawdzie przypisać pewne podobieństwo do zwolnienia z długu (art. 508 k.c.), jednak nie przybrało ono koniecznej w takim wypadku formy umowy. Skorzystanie przez stronę pozwaną z zastrzeżenia uczynionego w umowie o zakazie konkurencji można więc uznać tylko za przedwczesne jednostronne jej zerwanie. Tę część rozważań należy zakończyć stwierdzeniem, że choć pogląd Sądu drugiej instancji o generalnej niedopuszczalności jednostronnego rozwiązania klauzuli konkurencyjnej nie był trafny, to w okolicznościach sprawy prowadził do właściwej konstatacji, że skorzystanie przez stronę pozwaną z zastrzeżenia, iż spółka zachowuje uprawnienie do skrócenia okresu zakazu konkurencji po ustaniu stosunku pracy było bezskuteczne z punktu widzenia uwolnienia się od wypłaty odszkodowania. Nie spowodowało także wcześniejszego wygaśnięcia umowy o zakazie konkurencji niż z upływem 8 miesięcy od ustania stosunku pracy z powodem.

Skoro umowa nie została rozwiązana, konieczne stało się zajęcie stanowiska, czy i jaki wpływ na uwolnienie się powoda od obowiązku zapłaty odszkodowania miało niewywiązywanie się ze świadczenia umówionego odszkodowania. W świetle ugruntowanego stanowiska Sądu Najwyższego, bazującego na oczywistej tezie, że niewykonanie zobowiązania z umowy wzajemnej nie prowadzi do jego wygaśnięcia (por. art. 487 - 497 k.c.), przewidziane w art. 101² § 2 k.p. ustanie zakazu konkurencji przed upływem terminu, na jaki została zawarta umowa, w razie niewywiązywania się pracodawcy z obowiązku wypłaty odszkodowania, nie pozbawia pracownika roszczenia o odszkodowanie. Ustanie obowiązywania zakazu konkurencji dotyczy tylko zobowiązania, jakie przyjął na siebie pracownik, a nie wzajemnego zobowiązania pracodawcy do wypłaty odszkodowania (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 1999 r., I PKN 358/99, OSNAPiUS 2001 nr 7, poz. 217; z dnia 5 lutego 2002 r., I PKN 873/00, OSNP 2004 nr 4, poz. 59 i uchwałę z dnia 11 kwietnia 2001 r., III ZP 7/01, OSNAPiUS 2002 nr 7, poz. 155 z glosą M. Lewandowicz-Machnikowskiej).

Z przyjętej przez Sąd Najwyższy wykładni art. 101² § 2 k.p. Sąd Apelacyjny wyprowadził wniosek, że z powodu niewypłacenia przez skarżącego odszkodowania już za pierwszy miesiąc zakazu konkurencji powód został zwolniony z obowiązku jej przestrzegania, a na skarżącym nadal ciążył obowiązek wypłaty odszkodowania. Przy wydaniu orzeczenia o uwzględnieniu powództwa w całości, Sąd nie wziął jednak pod uwagę, że pozwany, nie przecząc własnemu niewywiązaniu się ze zobowiązania wypłaty odszkodowania, kwestionował zasadność roszczenia powoda o odszkodowanie z tytułu zakazu konkurencji także na podstawie zarzutu niespełnienia zobowiązania wzajemnego i podjęcia przez powoda działalności konkurencyjnej bezpośrednio po rozwiązaniu stosunku pracy, jeszcze przed terminem płatności pierwszej raty, przypadającym na dzień 1 czerwca 2000 r. Umowa o zakazie konkurencji po ustaniu stosunku pracy, ma charakter umowy wzajemnej, zatem wynikające z niej świadczenie jednej strony jest odpowiednikiem świadczenia drugiej. W ramach wzajemnego stosunku obligacyjnego po stronie pracownika i pracodawcy powstają równocześnie dług i wierzytelność i spełnienie jednego długu stanowi zapłatę za spełnienie drugiego. Istota tego rodzaju umów, określona w art. 487 § 2 k.c., polega na dwustronnym zobowiązaniu do wzajemnych świadczeń, zasadniczo spełnianych jednocześnie (art. 488 § 1 k.c.). Świadczenia wzajemne wynikające z klauzuli konkurencyjnej wykonywane są inaczej, gdyż z właściwości tej umowy wynikają zobowią-

zania ciągle; oczekiwanie wzajemności istnieje nie tylko przy zawieraniu umowy, lecz trwa i nabiera zasadniczego znaczenia dopiero w trakcie jej wykonywania. Strony umowy konkurencyjnej motywują się właśnie korzyścią, która dla przedsiębiorcy wiąże się z utrzymaniem bezkonkurencyjnej pozycji rynkowej, a dla pracownika z rekompensatą za ograniczenie możliwości zarobkowania. Nie oznacza to, że stronom tej umowy nie przysługuje prawo powstrzymania się od świadczenia, gdy druga strona uchyła się od wykonania swego świadczenia.

Brak świadczenia odszkodowania ze strony pracodawcy uwalnia pracownika od nakazu zachowania zgodnie z umową; może on podjąć każdą działalność zarobkową, także konkurencyjną wobec byłego pracodawcy. W tym względzie art. 101² § 2 k.p. jest przepisem szczególnym, wyłączającym stosowanie art. 491 § 1 k.c.; z jego mocy pracownik przestaje być zobowiązany do powstrzymywania się od działalności konkurencyjnej. Jeżeli jednak z tej swobody skorzysta, to traci wiarygodność z tytułu zobowiązania wzajemnego, w tej części przestaje bowiem istnieć obowiązek świadczenia wzajemnego pracodawcy. Żadnego uzasadnienia nie ma świadczenie pracodawcy niepołączone z wzajemnym świadczeniem pracownika. Pracodawca jest zobowiązany do wypłaty odszkodowania pod warunkiem, że pracownik realizuje swoje zobowiązanie, a więc powstrzymuje się od działań konkurencyjnych. Tylko pracownik, który mimo zwolnienia przez pracodawcę, powstrzymuje się od działań konkurencyjnych, wykonując w ten sposób zobowiązanie wynikające z umowy o zakazie konkurencji, ma prawo żądać należnego mu odszkodowania. Z tego też względu pracownik, który z naruszeniem zobowiązania wynikającego z umowy o zakazie konkurencji, podjął taką działalność, traci prawo do umówionego odszkodowania za czas naruszenia zakazu.

W dotychczasowej judykaturze Sądu Najwyższego nie wyrażono poglądu o należności odszkodowania za przestrzeganie zakazu konkurencji z równoczesnym uzyskiwaniem dochodu, który miało rekompensować. Przeciwnie, Sąd Najwyższy twierdził, że warunkiem wypłaty odszkodowania jest wykazanie przez pracownika, iż powstrzymał się od działalności konkurencyjnej (wyrok z dnia 7 lipca 2000 r., I PKN 731/99, OSNAPiUS 2002 nr 2, poz. 41). Mówiąc inaczej, gdy pracodawca nie wypłaci pracownikowi odszkodowania, ma on do wyboru albo powstrzymanie się od działalności konkurencyjnej przez okres określony umową i żądanie wypłaty odszkodowania lub podjęcie działalności konkurencyjnej w związku z wygaśnięciem obowiązku

powstrzymywania się od zakazu, lecz w tym wypadku nie może żądać świadczenia wzajemnego (art. 487 § 2 k.c.).

W tym stanie rzeczy Sąd Najwyższy stwierdził, że istotnego znaczenia nabiera ustalenie faktyczne dotyczące czasu niestosowania się przez powoda do umówionego zakazu powstrzymywania się od działalności konkurencyjnej, wyznaczającego zakres długu strony pozwanej. W przedmiotowej sprawie nie dokonano jednak prawidłowych ustaleń, od kiedy powód rozpoczął działalność konkurencyjną. Poczynione przez Sąd drugiej instancji ustalenia faktyczne, bez polemiki z ustaleniem Sądu pierwszej instancji, że powód już w kwietniu 2000 r. proponował dotychczasowemu klientowi strony pozwanej, spółce z o.o. S., współpracę w zakresie „controlingu” i podobną ofertę wystosował do Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej w L., nie mogły prowadzić do konkluzji zawartej w zaskarżonym orzeczeniu.

Mając to na względzie, Sąd Najwyższy uchylił zaskarżony wyrok (art. 393¹³ k.p.c.).

=====